

Radnički i socijaldemokratski pokret u radovima Mirjane Gross

Autor se bavi historiografijom Mirjane Gross o temi radničkih i socijaldemokratskih pokreta na prostoru Hrvatske i Slavonije u „dugom“ 19. stoljeću. Pobrajeni su njezini radovi o ovoj temi te istaknuti i zasebno analizirani oni najvažniji s obzirom na teorijska polazišta i primijenjene metodologije. Autor posebno propitkuje je li Gross u ovim radovima primjenjivala marksističke koncepte i mogu li se oni smatrati marksističkom historiografijom. Uz to, radovi su kontekstualizirani u okviru suvremene hrvatske i europske historiografije. U članku se donosi pregled hrvatske historiografije o temi radničkih i socijaldemokratskih pokreta te su naznačena važnija recentna djela europske historiografije.

Formiranje radničkih i socijalističkih pokreta u Europi „dugog“ 19. stoljeća jedan je od važnih aspekata i posljedica procesa modernizacije, dio kojeg je i nastanak masovne politike i masovnih političkih stranaka.¹ Stoga je riječ o važnoj istraživačkoj temi koja je u pravilu dobro obrađena u velikim europskim historiografijama.² Štoviše, upravo je istraživanje ovih pokreta, napose radničkog, u prvim desetljećima druge polovine 20. stoljeća uvelike utjecalo na stvaranje novih pravaca u historiografiji, primjerice, povijesti odozdo, nove socijalne povijesti ili povijesti radništva. Međutim, istovremeno se radi o istraživačkoj temi kojoj se u brojnim manjim historiografijama tradicionalno nije pridavala značajna pozornost,

¹ U većem dijelu rada koristi se pojam „socijaldemokratski pokret“. Razlog tome je taj da je to i pojam kojim se Gross najčešće koristi. Do diferencijacije u socijalističkom taboru na socijaldemokrate s jedne i komuniste s druge strane dolazi tek nakon Oktobarske revolucije 1917. te su do tada socijalizam i socijaldemokracija gotovo istoznačni. Ipak, socijaldemokracija je često, pogotovo u tradiciji ljevice, povezana s reformizmom i revizionizmom Marxa te se stoga ovdje termin „socijalistički pokreti“ koristi kao krovni pojam. Kuća europske povijesti u Bruxellesu također navodi radničke i socijalističke pokrete kao integralne procese modernizacije i ključne za europsku povijest. *House of European History*. <https://historia-europa.ep.eu/> (posjet 25. 11. 2022).

² Historiografska produkcija o ovoj temi tijekom druge polovine 20. stoljeća bila je dijelom uvjetovana hladnoratovskom podjelom Europe. I neke nominalno manje historiografije država realsocijalističkog sustava imale su značajnu produkciju o temama radničkog pokreta, ali ona je često uz znanstvenu imala i funkciju legitimacije društveno-političkog sustava te je stoga interpretacija ove teme na Zapadu karakterizirana većom pluralnošću i inovativnošću pristupa.

pogotovo od kraja hladnoratovske podjele Europe. Takva je tendencija posebno izražena u historiografijama zemalja koje su u 19. stoljeću bile dio europske „periferije“, što je slučaj s onodobnom Hrvatskom i Slavonijom. Primjerice, do sada nije objavljeno ni jedno historiografsko djelo koje bi sadržavalo relevantan pregled povijesti socijalističkih i radničkih pokreta prije Prvog svjetskog rata na prostoru Hrvatske i Slavonije.³

Međutim, sredinom prošlog stoljeća pokretanjem rada na četvrtom tomu *Istorij-skog arhiva Komunističke partije Jugoslavije* probuđen je interes za istraživanjem radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji prije Prvog svjetskog rata, a 1962. u sklopu Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske osnovana je Sekcija za period do 1918, kojoj je na čelu kao znanstvena voditeljica bila Mirjana Gross, povjesničarka koju je Jaroslav Šidak kasnije istaknuo kao najzaslužniju za pokretanje znanstvenog bavljenja ovom temom.⁴ Mirjana Gross u počecima svojeg profesionalnog rada, od početka pedesetih do sredine šezdesetih godina prošlog stoljeća, objavila je više radova u kojima se bavila ranom poviješću radničkog i socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, a neobjavljena je ostala njezina doktorska disertacija *Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske*.⁵ Ranije spomenuta Sekcija isprva je osnovana s jednom zaposlenicom, voditeljicom i petero vanjskih suradnika, no ubrzo je na Institutu zaposlena još nekolicina osoba koje su se bavile radničkim i socijalističkim pokretima prije Prvog svjetskog rata.⁶ Iako je Institut imao velike planove za istraživanje ove teme, poput pisanja trotomne sinteze povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj do 1945, oni nisu ostvareni. Članovi Sekcije za rani radnički pokret producirali su relativno malen broj radova, a njihove magistarske i doktorske disertacije koje su se bavile radničkim pokretom, kao i disertacija M. Gross, ostale su neobjavljene.⁷

³ Vitomir Korać od 1929. do 1933. objavio je trotomnu *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*. Međutim, Korać, koji je sâm bio istaknuti sudionik radničkih i socijalističkih pokreta Hrvatske i Slavonije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, samo u manjoj mjeri pisao je na temelju istraživanja, a uglavnom se služio vlastitim sjećanjima te stoga ovo djelo ne smatram historiografijom. Valja reći da je objavljeno nekoliko knjiga čija je tema rani razvoj radničkih pokreta na čitavom prostoru Jugoslavije. Primjerice, još 1958. Jovan Marjanović objavio je *Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslovenskim zemljama: do Prvog svetskog rata*. No, u ovom i sličnim djelima radnički pokret Hrvatske i Slavonije tek je sporedna i u pravilu površno obrađena tema. KORAĆ 1929-1933; MARJANOVIĆ 1958.

⁴ OŠTRIĆ 1982a; ŠIDAK 1973: 510-511.

⁵ Mirjana Gross objavila je velik broj radova u kojima se u manjoj mjeri dotiče povijesti socijalizma u Hrvatskoj i Slavonije prije Prvog svjetskog rata. Iz tog razloga ovdje su navedeni samo oni njezini radovi koji su tematski bliski ovom istraživanju. GROSS 1952; ISTA 1954; ISTA 1955; ISTA 1956; ISTA 1957b; ISTA 1957c; ISTA 1958; ISTA 1959; ISTA 1965; ISTA 1976.

⁶ OŠTRIĆ 1982a: 61-65.

⁷ Vlado Oštrić navodi kako je to slučaj s članicama sekcije i zaposlenicama Instituta Cvetkom Knapič-Krhen, Elzom Tomac i Fedorom Bikar. OŠTRIĆ 1982a: 61-65.

Uz Mirjanu Gross, još je nekolicina povjesničara koji su se u drugoj polovini 20. stoljeća bavili istraživanjem radničkih i socijalističkih pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Vlado Oštrić, Vinko Cević, Miroslava Despot, Mira Kolar-Dimitrijević i Josip Cazi objavili su radove koji su danas uobičajena polazišna točka u istraživanju radničkog pokreta.⁸ Uz njih treba spomenuti i Elzu Tomac, Fedoru Bikar, Cvetku Knapič-Krhen i Branku Pribić koje su manje objavljivale o ovoj temi, ali su svoja inicijalna istraživačka iskustva stekle u Sekciji za povijest radničkog pokreta do 1918. Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, dakle pod vodstvom same Mirjane Gross.⁹ Uz navedene, treba spomenuti da je 1974. na Sveučilištu u Indiani David Fulton obranio doktorsku disertaciju u kojoj se bavi odnosom hrvatske socijaldemokracije prema nacionalnom pitanju, ali Fulton se nakon toga nije bavio ovom temom.¹⁰

Povijest radničkog i socijaldemokratskog pokreta tema je kojom se Gross bavila od samih početaka svoje znanstvene karijere, pa i prije nje. Još kao studentica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu primila je nagrade za studentske radove o Svetozaru Markoviću i Saint-Simonu.¹¹ Godinu dana nakon završetka studija, 1952, u *Historijskom zborniku* objavila je svoj prvi članak „Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji“.¹² Deset godina kasnije, 1962, ponovno u *Historijskom zborniku*, Gross objavljuje članak „Osnovni problemi pravaške politike 1878-1887“.¹³ Ova dva članka omeđuju razdoblje u kojem se primarno bavila poviješću radničkog i socijaldemokratskog pokreta. Gross se ovoj temi vraćala i kasnije, prvi put 1965, kada je objavljen broj *Puteva revolucije*, časopisa Instituta za historiju radničkog pokreta, posvećen povijesti radničkog pokreta, a i zatim 1974, kada je tema simpozija *Mogersdorf* bila radnički pokreti do kraja Prvog svjetskog rata. Ipak, od početka šezdesetih prestaje sustavno istraživati povijest radničkog i socijaldemokratskog pokreta te se okreće drugim temama, prije svega povijesti Stranke prava i pravaštva.

Počeci istraživanja radničkog i socijalističkog pokreta dugog 19. stoljeća na prostoru Hrvatske, ali i Jugoslavije, obilježeni su izdavanjem nekoliko značajnih

⁸ Ovdje navodim bibliografiju njihovih radova vezanih uz povijest socijalizma ili radničkog pokreta. DESPOT 1971; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 1973; ISTA 1983; OŠTRIĆ 1982a; ISTI 1973a; ISTI 1986; ISTI 1974; ISTI 1960; ISTI 1973b; ISTI 1983a; ISTI 1982a; ISTI 1983b; ISTI 1973c.

⁹ Navodim njihovu bibliografiju vezanu uz istraživanje socijalističkih i radničkih pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. BIKAR 1964a; ISTA 1964b; KNAPIČ-KRHEN 1973; PRIBIĆ 1969; ISTA 1972; ISTA 1973; TOMAC 1967; ISTA 1972.

¹⁰ Istraživanje za doktorsku disertaciju Fulton je proveo u Zagrebu, a u tome su mu, prema zahvali, pomogli Mirjana Gross, Miroslava Despot i Elza Tomac. FULTON 1974.

¹¹ NAJBAR-AGIČIĆ 2013: 149.

¹² GROSS 1952.

¹³ ISTA 1962.

zbirki izvora. Jedna je od njih je četvrti tom serije *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije* koji nosi naslov *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri: 1892-1919*.¹⁴ Ova zbirka bila je povod da M. Gross objavi svoj prvi članak „Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji“. Na temelju objavljenih izvora ona u članku daje sažet pregled nekoliko važnijih aspekata i tema iz povijesti djelovanja radničkog i socijaldemokratskog pokreta, kao i Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije tijekom gotovo tri desetljeća koje zbirka pokriva. Iako članak ne donosi nova istraživanja, on je zanimljiv jer Gross već ovdje prepoznaje važnost seljačkog pitanja za socijaliste u Hrvatskoj i Slavoniji te ga ispravno ističe kao temeljnu točku kojom su se oni i glede pitanja teorije i glede pitanja prakse razlikovali od ostalih socijalističkih pokreta i stranaka Habsburške Monarhije.¹⁵ Karakteristike socijalne demokracije kojima se Gross u članku bavi uglavnom su vezane uz političko djelovanje Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, a njezina glavna primjedba ovom izdanju *Istorijskog arhiva* jest nedostatak objavljenih izvora koji bi „mogli ilustrirati opću teorijsku podlogu socijalne demokracije i osvjetliti (...) koliko je pažnje ona posvećivala teoriji marksizma“.¹⁶ U skladu s tim, Gross će se radničkim i socijaldemokratskim pokretom te Socijaldemokratskom strankom Hrvatske i Slavonije i u narednim radovima dominantno baviti iz perspektive političke i intelektualne historije.

Dvije godine kasnije, 1954, Gross objavljuje svoj prvi znanstveni rad o radničkom i socijaldemokratskom pokretu, „Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903.“, a do kraja pedesetih još četiri znanstvena rada i kraću zbirku izvora te time afirmira istraživanje ove teme u hrvatskoj historiografiji.¹⁷ Od tih članaka ovdje treba istaknuti „Počeci radničkog pokreta u Zagrebu“. Naime, u tom radu Gross navodi kako je društvo tipografa, osnovano u Zagrebu 1870, prvo radničko društvo u Hrvatskoj, a nekoliko godina kasnije osnovano zagrebačko Obrtničko-radničko društvo prva radnička organizacija koja je zastupala socijalističke politike.¹⁸ Nasuprot tome, 1967. u Osijeku je održan skup *Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama – Osijek 1867*, a u pratećem zborniku radova Ive Mažuran tvrdi kako se prvim i radničkim i socijalističkim društvom na hrvatskom i jugoslavenskom prostoru treba smatrati Osječko radničko-obrazovno društvo.¹⁹ Iako je Ive Mažuran prikupljanjem arhivske građe

¹⁴ PIJADE 1950.

¹⁵ U članku se kao literatura navodi samo četvrti tom *Istorijskog arhiva Komunističke partije Jugoslavije* i Koraćeva *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*. GROSS 1952: 319-320.

¹⁶ Isto: 312.

¹⁷ GROSS 1955; ISTA 1956; ISTA 1957b; ISTA 1957c; ISTA 1959.

¹⁸ ISTA 1955: 6 i 20.

¹⁹ MAŽURAN 1969: 49-52.

uvelike pridonio istraživanju radničkog i socijalističkog pokreta 19. stoljeća na prostoru Osijeka i Slavonije, treba istaknuti kako zaključci koje iznosi u tom zborniku nisu podržani prikladnim izvorima te da su historiografski valjani oni prije Mažuranova rada, a koje je tada zastupala i Mirjana Gross.²⁰ Razlika u ovim zaključcima važna je za ranu povijest radničkog i socijaldemokratskog pokreta jer značajno utječe na interpretacije o inozemnim utjecajima na radnički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno je li dominantan utjecaj dolazio iz njemačkih zemalja, primarno Austrije, ili iz Ugarske.

Doktorska disertacija *Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske 1890-1905*, obranjena 1958, svakako je najopširnije i najpotpunije istraživanje ove teme koje je Gross poduzela. Štoviše, i danas je riječ o najpotpunijoj studiji povijesti radničkog i socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj. Disertacija se sastoji od osam kronološki određenih poglavlja podijeljenih na veći broj tematskih potpoglavlja, a u njoj su u ponešto izmijenjenom obliku sadržani članci koje je Gross ranije objavila. Gross temi pristupa iz perspektive političke, ekonomske i intelektualne historije. Uglavnom se radi o pristupu koji polazi od jasno određenih institucija poput Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije te socijaldemokratskog pokreta. Treba istaknuti kako u hrvatskoj historiografiji radovi Mirjane Gross i ova disertacija predstavljaju formativni korak u istraživanju radničke i socijalističke povijesti, zbog čega u značajnoj mjeri nose obilježja događajne historije kao nužne osnove za daljnja istraživanja.

Doktorska disertacija Mirjane Gross trebala bi predstavljati jedno od polazišta za naknadna istraživanja povijesti radničkog i socijaldemokratskog pokreta ili radništva i socijalizma uopće na prostorima Hrvatske i Slavonije. No, kako je ostala u rukopisu i dostupna u tek nekoliko primjeraka, ona je uvelike nepročitana i danas gotovo zaboravljena. Međutim, ne ulazeći u detaljniji pregled ove opsežne disertacije i njezinih slabosti, valja istaknuti problematičnost zaključka kako Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije zapravo nije socijalistička, već „sitnoburžoaska pučka stranka, bez specifično proleterskog karaktera“.²¹ Gross s pravom uočava kako je postojala znatna diskrepancija između socijalističkih ideja koje su proklamirale tiskovine socijaldemokrata i njihove političke prakse.²² Ona navodi kako je socijaldemokraciju u Hrvatskoj i Slavoniji – kao, uostalom, i u

²⁰ Prema izvorima koje je sâm Mažuran prikupio i suprotno njegovim tvrdnjama, čini se da je Osječko radničko-obrazovno društvo do prvih godina sedamdesetih djelovalo kao organizacija koja pod vodstvom lokalne buržoazije nastoji pacificirati radništvo. Takve su organizacije tada bile uobičajene u njemačkim zemljama te su uglavnom djelovale u sklopu Saveza njemačkih radničkih društva (*Verband Deutscher Arbeitervereine*). Jednako tako, s javnim zastupanjem socijalističkih i socijaldemokratskih stavova osječko radničko društvo počinje nakon i po uzoru na praksu zagrebačkog radništva. MAŽURAN 1967; ISTI 1969: 49-68.

²¹ GROSS 1958: 33.

²² Isto.

ostatku Habsburške Monarhije – karakterizirao tipično austromarksistički „reformizam s marksističkom frazeologijom“ te „zanemarivanje zadataka socijalističke stranke“ u korist ciljeva koji nisu eksplicitno socijalistički, poput postupnog uvođenja građanskih prava, počevši od općeg prava glasa.²³ Naime, socijaldemokrati su doista nastojali, uz one radnika, zastupati interese sitnih obrtnika, sitnih trgovaca i seljaka, no kako sama Gross piše, to je bila nužna praksa u kontekstu u kojem su obrtnički i industrijski radnici iznimno malobrojni.²⁴ Štoviše, ona naglašava kako je tadašnja vlada bana Khuen-Héderváryja „smatrala radnički pokret beznačajnim, a prema tome i neopasnim, dok se kretao u okvirima obrtničkih radnika“ te da je vlast na pojavu socijalizma reagirala tek kada se on počeo širiti među obrtnicima i posebno seljacima.²⁵ Pisanje Mirjane Gross u tom je pogledu ispravno, no njezin zaključak da Socijaldemokratska stranka nije bila socijalistička, već pučka i sitnoburžoaska, suviše je redukcionistički, no odgovara kontekstu u kojem je disertacija pisana. Nasuprot tome, u skladu s poststrukturalističkom paradigmom, suvremena bi historiografija političku ideologiju Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, odnosno socijaldemokratskog i radničkog pokreta, trebala smatrati „jednim od socijalizama“. Recentan su primjer toga utjecajna djela Marie Todorove, *The Lost World of Socialists at Europe's Margin* i Auguste Dimou, *Entangled Paths Towards Modernity*.²⁶ Baveći se djelovanjem socijaldemokrata u državama Balkana i europskog jugoistoka krajem dugog 19. stoljeća, Todorova i Dimou pišu o socijalizmu i socijalizmima koji su se u političkoj praksi razlikovali od dominantnih shvaćanja socijalizma u zemljama europskog centra, poput njemačkih zemalja i austrijskog dijela Monarhije, ili u Rusiji. Pritom valja spomenuti da je jedna od glavnih karakteristika socijalizama na jugoistočnoj periferiji Europe oslanjanje na seljaštvo zbog malog broja obrtničkih, a pogotovo industrijskih radnika, te da je u upravo u tom pogledu značajan bio doprinos Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije jer je bila prva socijalistička stranka koja je u svoj stranački program eksplicitno uvrstila agrarni program koji se bavi seljačkim pitanjem.²⁷

Sama disertacija je sredinom pedesetih bila predmet sukoba i kontroverzi, o čemu je pisala Najbar-Agičić.²⁸ Naime, tada u hrvatskoj historiografiji dolazi do sukoba

²³ Isto: 4-7.

²⁴ Isto: 32-35.

²⁵ Isto: 46-47.

²⁶ DIMOU 2009; TODOROVA 2020.

²⁷ Seljačko pitanje ključno je za Socijaldemokratsku stranku Hrvatske i Slavonije od njezina osnivanja 1894. te je trebalo biti uvršteno u program koji Stranka donosi na svom prvom kongresu, u listopadu 1895. Osnova programa s odredbama o seljačkom pitanju otisnuta je u stranačkom glasilu *Slobodi*, no upravo zbog tih odredbi knjižica s programom zaplijenjena je prije skupštine te se o stoga o programu nije raspravljalo. „OSNOVA programa socijalno-demokratske Stranke Hrvatske i Slavonije“, *Sloboda*, 3. listopada 1895, 1; Usp. PEJIĆ 2017.

²⁸ NAJBAR-AGIČIĆ 2013.

između Jaroslava Šidaka i Vase Bogdanova, dvojice profesora na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a Mirjana Gross pridružila se Šidakovoj struji, izražavajući kritički stav prema istraživanjima i djelima Bogdanova, iako je upravo Bogdanov bio njezin mentor u doktorskom istraživanju.²⁹ Bogdanov i Grga Novak napisali su negativno mišljenje o disertaciji, a Šidak, kao treći član povjerenstva za ocjenu, pozitivno mišljenje, no Gross je nakon višemjesečnog zastoja, sukoba, koji su izgleda u značajnoj mjeri imali karakter osobnih netrpeljivosti, i promjene komisije uspjela obraniti svoju doktorsku disertaciju.³⁰ Izgledno je da su kontroverze i sukobi koji su pratili izradu i obranu disertacije jedan od razloga zašto ona nikada nije objavljena.

Velik dio svoje doktorske disertacije Gross je posvetila odnosu između socijaldemokrata i opozicijskih građanskih stranaka i pokreta, a nastavno na to, godinu dana kasnije objavljuje članak „Socijalna demokracija u Hrvatskoj i politika ‘novog kursa’“.³¹ Tim člankom završava intenzivan rad Mirjane Gross na temama radničkog i socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj te se ona od šezdesetih godina okreće drugim temama poput povijesti pravaštva te pitanjima teorije i metodologije historiografije.

Kako je ranije spomenuto, Gross se u dvama navratima vratila povijesti radničkog i socijaldemokratskog pokreta dugog 19. stoljeća. Prvi put već 1965, kada u petom broju *Putova revolucije*, časopisa Instituta za historiju radničkog pokreta, objavljuje članak „Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890-1907“. Ovaj rad zapravo je kratka sinteza ranijih istraživanja nastala kao izlaganje na kongresu te malo prerađena za potrebe *Putova revolucije*.³² U članku se uspoređuju teorije i prakse socijaldemokrata Hrvatske i Slavonije sa suvremenim socijalističkim idejama, ponajprije onima II. internacionale i austromarksista. Gross identificira seljačko i nacionalno pitanje kao glavna mjesta diferencijacije od austromarksizma te kratko analizira utjecaje pod kojima dolazi do te diferencijacije. Teorijski, članak se ne razlikuje od njezinih ranijih radova o radničkom i socijaldemokratskom pokretu. Okosnicu predstavljaju jasno određene institucije poput Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, slovenskih socijaldemokrata i austromarksista, a Gross „socijalističkoj ideji u Hrvatskoj“ pristupa kao jedinstvenoj ideji koja nastaje pod određenim socijalnim, ekonomskim i političkim utjecajima.

Mirjana Gross drugi put se temi vraća 1974. izlaganjem na kulturnopovijesnom simpoziju *Mogersdorf* koje je objavljeno u zborniku simpozija i kao separat pod naslovom „Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata“.³³ U povodu stote obljetnice nastanka *Radničkog prijatelja*, prvih

²⁹ Isto: 142-150.

³⁰ Isto: 142-151.

³¹ GROSS 1959.

³² ISTA 1965: 117.

³³ ISTA 1976.

socijalističkih novina u Hrvatskoj i Slavoniji, i osamdesete obljetnice osnivanja Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, tema simpozija bili su radnički pokreti do Prvog svjetskog rata te je stoga Gross, uvelike na temelju svojih starijih radova, u izlaganju opisala osnovne tendencije razvoja socijalističke ideologije od sedamdesetih godina 19. stoljeća. Iako ni ovo izlaganje ne donosi važnije nove spoznaje, ono je zanimljivo s obzirom na paradigmatiku promjenu u odnosu na ranije radove. Naime, budući da je riječ o temi gotovo jednakoj onoj njezina prethodnog rada, razvoju socijalističke ideje ili ideologije, već u naslovu dobro je vidljiva promjena teorijske paradigme prema zreloom strukturalizmu. Umjesto ideja, Gross se sada koristi pojmom ideologije koja kao skup ideja podrazumijeva unutarnji pluralizam. Na tom je tragu i promjena, ili barem ublažavanje, oštre ocjene austromarksizma i socijaldemokracije prije Prvog svjetskog rata kao „reformizma s marksističkom frazeologijom“.³⁴ Umjesto toga, Gross piše kako se radi o socijalističkoj ideologiji koja zbog određenih društvenih i političkih promjena uoči Prvog svjetskog rata dobiva obilježja „u praksi reformistička, a u teoriji marksistička“.³⁵ Jednako tako, ona ovdje socijaldemokratski zahtjev za uvođenjem općeg prava glasa i nastojanje da se zastupaju interesi širih društvenih slojeva interpretira kao središnja mjesta onodobne socijalističke ideologije.³⁶ Gross sada i radničku klasu i proletarijat shvaća kao složene društvene grupe te navodi kako „sloj malih obrtnika ne može se u cjelini izdvojiti iz radničke klase“.³⁷ Štoviše, ona sitne obrtnike, čiji rad u kontekstu propadanja obrtne privrede postaje nerentabilan, naziva proleterima koji dijele interese radničke klase, iako često toga nisu svjesni.³⁸ Nekoliko godina kasnije Gross je ovu teorijsku paradigmatiku, to jest ovakav pristup istraživanju definirala kao marksističku i dijakronijsku strukturalnu historiju.³⁹ Pritom je navela kako takva teorija „obuhvaća koncepciju da povijesne strukture sadrže u sebi elemente vlastite destrukcije, da nisu stabilne i da imaju tendenciju stvaranja nove dijalektičke ravnoteže“, što predstavlja odmak od jednostavnog strukturalističkog shvaćanja, a taj odmak može se zamijetiti i u ovom izlaganju o ideologiji socijalističkog pokreta.⁴⁰

Sagledavajući cjelokupnu historiografiju Mirjane Gross o temi radničkog i socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji u dugom 19. stoljeću, jasno je kako njezin posljednji rad, to jest izlaganje na *Mogersdorf* simpoziju, predstavlja izuzetak s obzirom na primijenjenu teorijsku paradigmatiku. Štoviše,

³⁴ ISTA 1958: 5.

³⁵ ISTA 1976: 17.

³⁶ Isto: 15.

³⁷ Isto: 12.

³⁸ Isto.

³⁹ GROSS 1978: 73-77.

⁴⁰ Isto: 73.

šezdesetih i sedamdesetih godina pomak prema strukturalizmu koji Gross opisuje i poststrukturalizmu predstavlja ključnu novinu u razvoju historiografije na međunarodnoj razini. Nasuprot tome, radovi koje Gross objavljuje u počecima svoje znanstvene karijere, uključujući njezinu doktorsku disertaciju, naizgled su tradicionalnijeg karaktera. Međutim, nužno je istaknuti da ti radovi nastaju uoči i u vrijeme kada se u međunarodnoj historiografiji, a posebno u polju socijalne historije, javljaju teorijske i metodološke inovacije koje su se značajno odrazile na istraživanje radničkih pokreta. Naime, upravo su pedesete i šezdesete godine bile period u kojem nastaje i širi se nova paradigma u istraživanju povijesti radništva i radničkih pokreta. Seminalno djelo E. P. Thompsona, *Stvaranje engleske radničke klase*, objavljeno 1963 (*The Making of the English Working Class*, Victor Gollancz Ltd), obično se smatra prijelomnom točkom kojom je afirmiran novi model za proučavanje povijesti radništva koji se relativno brzo proširio, posebno u historiografijama engleskoga govornog područja.⁴¹ Dvije godine kasnije Eric Hobsbawm je taj novi model opisao kao istraživanje usmjereno na „radničke klase kao takve“ te na ekonomske, društvene, kulturne i druge uvjete koji su omogućili ili onemogućili radničke pokrete da učinkovito djeluju i prosperiraju.⁴² Nova paradigma trebala je nadići istraživanja koja su bila usmjerena na institucije poput radničkih društava, sindikata, stranaka ili radničkog pokreta te koja su se zasnivala na dominantnoj uporabi kvantitativnih metoda. Pišući kasnije o razvoju britanske socijalne i marksističke historiografije, Mirjana Gross i sama je radove Thompsona i Hobsbawma istaknula kao ključne u ovom za historiografiju transformativnom periodu od kraja pedesetih do sedamdesetih godina prošlog stoljeća, posebno u pogledu afirmiranja nove socijalne i nove kulturne historije.⁴³

Međutim, i radovi Mirjane Gross iz pedesetih godina uglavnom prate trendove međunarodne historiografije, a u kontekstu hrvatske i jugoslavenske historiografije oni predstavljaju novinu i značajan odmak od tradicionalnog. Glavna je karakteristika tog odmaka izlaženje iz uskih okvira tradicionalne političke povijesti. O novom pristupu u historiografiji Gross je pisala u izvještaju o radu Sekcije za modernu povijest koja je održana u sklopu Desetog međunarodnog kongresa historijskih znanosti u Rimu 1955.⁴⁴ Iako kritizirajući raširenost interpretiranja recentne povijesti kroz optiku hladnoratovske političke podjele, Gross pozitivno ocjenjuje rad sekcije za modernu povijest navodeći da ju je obilježilo „previranje, traženje novih puteva, interes za područja, koja su donedavno bila zanemarivana“ te zaključuje da umjesto uske političke povijesti sada ekonomska i socijalna povijest

⁴¹ BRODY 2005: 15.

⁴² HOBBSAWM 1964: 4.

⁴³ GROSS 2001: 299-303.

⁴⁴ ISTA 1957a.

te povijest ideja postaju glavna područja istraživanja.⁴⁵ Čini se da upravo 1955. u skladu s takvim idejama Gross mijenja svoj pristup istraživanju, na što ukazuje njezin članak „Počeci radničkog pokreta u Zagrebu“. Naime, njezina dva prethodna rada, „Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji“ i „Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903“, uvelike imaju obilježja tradicionalne političke historije te se u njima Gross bavi političkim djelovanjem socijaldemokrata, ponajviše njihovim odnosom s buržoaskim strankama.⁴⁶ Iako je i članak „Počeci radničkog pokreta u Zagrebu“ dominantno politička povijest, za razliku od prethodnih, u njemu Gross polazi od kratke analize socijalnog i ekonomskog konteksta koji je omogućio inicijalno organiziranje radničkog pokreta u Zagrebu krajem šezdesetih i u sedamdesetim godinama 19. stoljeća.⁴⁷ Korak dalje Gross je otišla s člankom „Borba zagrebačkih radnika za sindikate“ u kojem uspjehe i neuspjehe zagrebačkih radnika da devedesetih godina 19. stoljeća uspostave sindikalne organizacije analizira na temelju ekonomske i socijalne historije. Uz političku zabranu sindikata i progone socijalista i štrajkaša, Gross kao prepreku koja je onemogućavala uspješnu uspostavu sindikata identificira ekonomsku zaostalost koja rezultira malim brojem tvorničkih radnika i nerazvijenošću svijesti obrtničkih radnika da i oni dijele interese proletarijata.⁴⁸

Navedeni je argument u skladu s, općenito govoreći, materijalističkim i marksističkim poimanjem povijesti koje važnu ili ključnu ulogu pridaje razvoju proizvodnih snaga, na koje se kao nadgradnja nadovezuje cjelokupnost društvenih odnosa. S obzirom na to, ali i na kontekst socijalističke Jugoslavije pedesetih i početka šezdesetih u kojem je Gross pisala o socijaldemokratskom i radničkom pokretu, postavlja se pitanje jesu li njezini radovi marksistički i, ako jesu, o kakvom je marksizmu riječ. Sama M. Gross u knjizi *Suvremena historiografija* napominje da je u socijalističkim režimima ono što se smatralo marksističkim poimanjem povijesti često zapravo imalo oblik „vulgarnog marksizma“ i „dogmatskog marksizma“, odnosno neshvaćanja marksističke teorije i shematske primjene determinističkih modela koji ekonomskom historijom nastoje dokazati nužnost ostvarivanja socijalističkog društva.⁴⁹ Ona napominje da je, nasuprot tome, na Zapadu marksistička interpretacija „stvar prakse pojedinog povjesničara“ te da je u slobodnoj raspravi među povjesničarima „imala važnu ulogu u pobijanju mehaničkih shema ekonomskog determinizma“.⁵⁰ Ova primjedba o pluralizmu marksističkih interpretacija ukazuje

⁴⁵ Isto: 256.

⁴⁶ ISTA 1952; ISTA 1954.

⁴⁷ ISTA 1955: 2-4.

⁴⁸ ISTA 1957c: 260.

⁴⁹ ISTA 2001: 142-143.

⁵⁰ Treba napomenuti da u poglavlju o materijalističkoj i marksističkoj historiografiji Gross pisanje Marxa interpretira previše deterministički, jednoznačno i ne uzimajući u obzir da je ono

na temeljni problem pokušaja odgovora na pitanje jesu li neka historijska djela, kao i sami povjesničari i cjelokupne historiografije, marksistički i, ako jesu, u kojoj mjeri. Naime, utjecaj Marxa, marksista i marksizma na historijsku znanost toliko je velik, transformativan i heterogen da ga je teško moguće nedvosmisleno identificirati i izdvojiti. Pišući o toj širini marksističkog utjecaja, Pierre Vilar napomenuo je „da su neki povjesničari više marksisti nego što sami vjeruju, a drugi manje nego što zamišljaju“.⁵¹ Dodatnu razinu ovom problemu dodaje promjenjivost dominantnog odgovora na pitanje što se smatra marksističkim u humanistici. Primjerice, dok su poststrukturalisti sedamdesetih i osamdesetih godina svoje ideje često formulirali u opreci s tadašnjim marksistima i marksizmom, zbog percipirane povezanosti sa strukturalizmom, s vremenskim odmakom jasno je da i poststrukturalistička teorija uvelike crpi iz tradicije Marxa i marksizma.⁵²

Ipak, prethodno navedena opća ograničenja ne znače da je svaki odgovor nemoguć. Navodeći da je hrvatska historiografija posljednjih desetljeća o zastupljenosti marksizma u historiografiji socijalističke Jugoslavije zaključke uglavnom donosila na razini političke ideologije, a ne teorije i metode, Branimir Janković ističe potrebu analize samih djela i predlaže metodu analize.⁵³ Polazeći od kriterija metode koju predlaže B. Janković, djela Mirjane Gross koja su predmet ovog rada valja promotriti na četirima razinama: sadržaja/teme, terminologije, usmjerenja i interpretacije.⁵⁴ Pritom ću uvjetno prihvatiti i Jankovićevu podjelu historiografije glede marksizma na nemarksističku, marksističku i marksistički inspiriranu te marksistički orijentiranu historiografiju.⁵⁵

Sadržajno/tematski jasno je da se svi ovi radovi poklapaju s općim interesom marksističke historiografije za povijest radništva i radničkih pokreta, klasnih i društvenih sukoba, socijalističkih organizacija itd. Na razini terminologije također se koriste pojmovi karakteristični za marksističku tradiciju. Tako se M. Gross koristi pojmovima poput klase, buržoazije, proletarijata ili proizvodnih odnosa. Marksistička historiografija uvelike je usmjerena na istraživanje socijalne i posebno ekonomske historije. Istraživanja ekonomske i socijalne povijesti javljaju

uvelike bilo određeno njegovim političkim djelovanjem. Nasuprot tome, kao primjer moguće je istaknuti Louisa Althussera koji otvara prostor različitim čitanjima Marxa te smatra da je Marxovo viđenje povijesti moguće opisati i kao „proces bez subjekta ili cilja“, što je naznaka poststrukturalističkog čitanja suprotnog ekonomskom determinizmu, teleološkoj ideji o izmjeni epoha do socijalizma. Bez obzira na taj nedostatak, zaključak koji Gross iznosi o dogmatskom marksizmu opravdan je. ALTHUSSER 1976: 94-99; GROSS 2001: 143.

⁵¹ VILAR 1983: 124.

⁵² Recentno je na primjeru više veoma utjecajnih poststrukturalista na to ukazao Simon Choat. CHOAT 2010.

⁵³ JANKOVIĆ 2016: 35-38.

⁵⁴ Janković kao moguće kriterije navodi naslov, tematiku, terminologiju, citirane autore, interpretacije i metodologiju. Isto: 38.

⁵⁵ Isto: 35.

se u radovima Mirjane Gross o radničkom i socijaldemokratskom pokretu, no ona nikada nisu dominantan predmet rada. U tom pogledu ipak iskače članak „Borba zagrebačkih radnika za sindikate“ u kojem je Gross više pozornosti nego što je to za nju uobičajeno posvetila ekonomskom položaju različitih grupa radnika te tome pridala važno mjesto u interpretaciji. Međutim, sumarno je moguće zaključiti da za Gross u ovom periodu ekonomska i socijalna historija predstavljaju ono što Janković izdvaja kao tada prisutnu tendenciju da se objedini „političku, ekonomsku i socijalnu povijest, kao određenu vrstu ‘produbljenije’ obrade povijesne zbilje“.⁵⁶ S izuzetkom njezina izlaganja iz 1974, sličnu funkciju ima i intelektualna historija kojom Gross proširuje istraživačko polje političke historije.

Pri analizi interpretacijske razine potrebno je postaviti dodatne kriterije kao ograničenja jer zbog heterogenosti marksizma ta analiza ponovno nailazi na potencijalan problem prevelike širine. Stoga ću ovdje kao analitičke kriterije postaviti dva tipično marksistička interpretacijska modela: klasnu borbu kao generator povijesnog razvoja i pretpostavku da proizvodne snage, barem uvelike, determiniraju stanje društvene strukture, odnosno nadgradnje. Sama M. Gross rijetko se koristi pojmovima „klasna borba“ i „proizvodne snage“ te u ovim radovima borbi među klasama i razvoju ili usložnjavanju proizvodnih snaga nikada ne daje centralno mjesto u historijskom narativu. Međutim, na više mjesta vidljivo je da su ovi modeli imali utjecaj na njezine interpretacije. Primjeri su toga članak „Borba zagrebačkih radnika za sindikate“ i izlaganje „Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata“. Iako je između objave ovih radova prošlo sedamnaest godina te je u tom vremenu Gross značajno promijenila svoje shvaćanje teorije historiografije, ona u oba radovima govori o klasnim interesima proletarijata te o nužnosti da obrtnici, koji propadaju u kontekstu razvoja kapitalističke privrede, shvate da su njihovi interesi jednaki onima tvorničkog i obrtničkog radništva. Bez obzira na to što ih ona ne eksplicira, ovakav zaključak podrazumijeva primjenu obaju navedenih marksističkih interpretativnih modela. S jedne strane, samo postojanje interesa specifičnih za jednu klasu podrazumijeva da se ti interesi sukobljavaju s klasnim interesima neke druge klase, u ovom slučaju buržoazije. S druge strane, pretpostavka da u kontekstu jačanja kapitalističkog načina proizvodnje interesi obrtnika postaju jednaki onima radnika, bez obzira na to što sami obrtnici to još ne prepoznaju, znači da je za Gross materijalna stvarnost dijelom uvjetovana razvojem proizvodnih odnosa, odnosno razvojem baze.⁵⁷ Gross ne temelji cjelokupnu interpretaciju na ovim modelima te ih ne primjenjuje shematski, odnosno na način koji sama naziva vulgarnim marksizmom.⁵⁸ Ipak, jasno je da se radi o primjeni karakteristično marksističkih koncepata.

⁵⁶ Isto: 130.

⁵⁷ GROSS 1957c: 260; ISTA 1976: 12.

⁵⁸ ISTA 2001: 142-143.

S obzirom na Jankovićevu podjelu na marksističku, nemarksističku, marksistički inspiriranu i marksistički orijentiranu historiografiju, postavlja se pitanje u koju od tih kategorija možemo svrstati radove Mirjane Gross o radničkom i socijaldemokratskom pokretu.⁵⁹ Na razinama sadržaja, terminologije, usmjerenja i interpretacije jasno je kako su analizirani radovi pisani pod utjecajem marksizma i marksističke historiografije. Stoga je svakako riječ o marksizmom inspiriranoj historiografiji. Međutim, i pri ovoj podjeli javlja se problem analogan onom ranije spomenutom zbog širine i heterogenosti marksističkog utjecaja na historiografiju. Naime, ostavimo li po strani vulgarnu primjenu marksizma, upravo zbog te heterogenosti nije moguće odrediti uvijek primjenjivu granicu između historiografije pod marksističkim utjecajem i marksističke historiografije. Iz tog je razloga moguće zaključiti da je bavljenje Mirjane Gross radničkim i socijaldemokratskim pokretom bilo uvelike potaknuto i pod utjecajem marksističkih ideja.

Mirjana Gross svakako se može smatrati najzaslužnijom za pokretanje znanstvenog bavljenja poviješću radničkog i socijaldemokratskog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji u dugom 19. stoljeću. Njezini objavljeni članci predstavljaju osnovu za daljnja istraživanja, a od posebnog je značenja odmak od uske političke povijesti. Uz vlastita istraživanja, njezin doprinos očituje se i u uspostavi posebne Sekcije unutar Instituta za historiju radničkog pokreta, a s kojom su bili povezani gotovo svi povjesničari koji su se ovom temom bavili u drugoj polovini 20. stoljeća. S obzirom na kontekst vremena u kojem su pisani, radovi M. Gross o radničkom i socijaldemokratskom pokretu prate inovacije u internacionalnoj historiografiji, no, nažalost, ona se ovom temom prestala baviti neposredno prije negoli su britanski marksistički povjesničari u sklopu pojave nove socijalne povijesti uveli nove paradigme istraživanja povijesti rada i radništva. Međutim, tema radničkog i socijaldemokratskog pokreta do danas je u hrvatskoj historiografiji ostala slabo obrađena. Toj obradi mogla je pridonijeti doktorska disertacija Mirjane Gross, ali ona je ostala neobjavljena i gotovo nepročitana, a jednak je slučaj i s neobjavljenom doktorskom disertacijom Elze Tomac koja je nastavno na onu Mirjane Gross obradila period djelovanja socijaldemokrata od 1905. do Prvog svjetskog rata.⁶⁰ Slično tome, nitko od članova Sekcije za period do 1918, pa ni Vlado Oštrić koji je objavio najveći broj radova o ovoj temi, nije objavio pregled povijesti radničkog i socijaldemokratskog, ili socijalističkog, pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Kako od druge polovine sedamdesetih slabi istraživački interes za ovu temu, takva knjiga nije objavljena ni do danas.⁶¹ Stoga bi objava pregleda povijesti razvoja radničkog pokreta od sedamdesetih godina 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata

⁵⁹ JANKOVIĆ 2016: 35.

⁶⁰ TOMAC 1972.

⁶¹ Političkim, društvenim i ekonomskim promjenama u devedesetim godinama 20. stoljeća teme povijesti radničkog pokreta i radništva uopće dodatno su marginalizirane.

znatno pridonijela popunjavanju takozvanih bijelih mrlja hrvatske historiografije.⁶² Takav pregled bio bi važan za opću povijest zbog značajnog, ali često zanemarenog, utjecaja na političku i društvenu situaciju koji je pred Prvi svjetski rat imala Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, ali i za povijest socijalizma, zbog specifičnosti ideologije i prakse po kojima se socijalisti Hrvatske i Slavonije razlikuje od socijalističkih pokreta koji se tada javljaju u ostatku Europe.

Za razliku od hrvatske historiografije, povijest socijalizma, radničkih i socijalističkih pokreta popularno je polje istraživanja u europskoj i međunarodnoj historiografiji. U tom smislu kao posebno utjecajno nužno je istaknuti još 1985. prvi put objavljeno djelo *Hegemony and Socialist Strategy* u kojem Laclau i Mouffe na primjeru politike i djelovanja Druge internacionale postuliraju teoriju kritičke analize diskursa.⁶³ Slično, posljednjih desetljeća povijest socijalizma, radničkih i socijalističkih pokreta predstavlja polje istraživanja u kojem se često primjenjuju novi historiografski i transdisciplinarni pristupi. Primjer su toga ranije spomenuta djela Dimou i Todorove u kojima autorice umjesto tradicionalno normativnog pristupa, ovim fenomenima pristupaju kao promjenjivim i lokaliziranim strukturama.⁶⁴ Uz njih, od recentnih djela valja istaknuti Bonella i Beneša koji u svojim djelima opisuju velike socijaldemokracije dugog 19. stoljeća, češku i njemačku, kao složene identitete, naglašavajući važnost specifičnih kulturnih i političkih praksi, te van Ginderachtera koji na primjeru belgijskog radništva istražuje svakodnevne prakse nacionalizma u kontekstu jačanja masovnih politika.⁶⁵ S druge strane, Berman te Blum i Smaldone naglašavaju primat „političkog” u konstruiranju društvenih stvarnosti, a Ducange otvara pitanje socijaldemokratskih politika povijesti i uporabe povijesti.⁶⁶ Spomenuti pristupi predstavljaju malen dio novijih smjerova istraživanja ove teme, ali naznačuju da se radi o polju historiografskog istraživanja koje je otvoreno teorijskim i metodološkim novitetima te da ima potencijal njihova afirmiranja u historiografiji jednako kao što je to bio slučaj kada se time bavila Mirjana Gross.

⁶² Kao zasebno djelo, Matko Globačnik nedavno je objavio kratku knjigu o socijaldemokraciji u Hrvatskoj u vrijeme Prvog svjetskog rata. S obzirom na to da se odnosi na malen dio povijesti socijaldemokratskog pokreta te da socijaldemokratski i radnički pokreti zapravo nisu funkcionirali od početka Rata do druge polovine 1917, doseg je djela ograničen. Slično tome, ali baveći se relevantnijim periodom, Ana Rajković i Tvrтко Jakovina objavili su kraće djelo o ulozi socijaldemokrata u stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Uz ta djela, unatrag nekoliko godina objavljeno je i nekoliko članaka o temi radničkog pokreta. Također, recentno su obranjena tri diplomatska rada koja se bave ovom temom. DRŽAIĆ 2019a; ISTI 2019b; GLOBAČNIK 2018; KEZIĆ 2020; PEJIĆ 2018; ISTI 2022; PEJIĆ I RAJKOVIĆ 2019; ISTA 2014; ISTA 2018; RAJKOVIĆ I JAKOVINA 2018.

⁶³ LACLAU I MOUFFE 2014.

⁶⁴ DIMOU 2009; TODOROVA 2020.

⁶⁵ BENEŠ 2017; BONELL 2021; VAN GINDERACHTER 2019.

⁶⁶ BERMAN 2006; BLUM 2017; DUCANGE 2019.

Bibliografija

Periodika

Sloboda (Zagreb), 1892-1897.

Literatura

- ALTHUSSER, Louis. 1976. *Essays in Self-Criticism*. S francuskog preveo Grahame Lock. London: New Left Books.
- BENEŠ, Jakub S. 2017. *Workers and nationalism: Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890-1918*. Oxford: Oxford University Press.
- BERMAN, Sheri. 2006. *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- BIKAR, Fedora. 1964a. Utjecaj Prve internacionale i Pariške komune na hrvatski radnički pokret putem njegove povezanosti s Ugarskom. *Putovi revolucije* 3/5: 193-207.
- BIKAR, Fedora. 1964b. Razvoji odnosa između hrvatske i srpske socijalne demokracije i pokušaji usklađivanja njihovih koncepcija o nacionalnom pitanju od 1909. do 1941. *Putovi revolucije* 3/5: 165-192.
- BLUM, Mark E., William SMALDONE (ur.). 2017. *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*. Leiden-Boston: Brill.
- BONELL, Andrew G. 2021. *Red Banners, Books and Beer Mugs: The Mental World of German Social Democrats, 1863-1914*. Leiden – Boston: Brill.
- BRODY, David. 2005. *Labour Embattled: History, Power, Rights*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- CHOAT, Simon. 2010. *Marx Through Post-Structuralism: Lyotard, Derrida, Foucault, Deleuze*. London – New York: Continuum.
- DESPOT, Miroslava. 1971. Počeci radničkog pokreta i političke prilike u Hrvatskoj u doba Pariške komune. U *Pariška komuna 1871-1971*, knj. 2, ur. Pero Damjanović, 965-1016. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- DIMOU, Augusta. 2009. *Entangled Paths Towards Modernity: Contextualizing Socialism and Nationalism in the Balkans*. Budapest – New York: Central European University Press.
- DRŽAIĆ, Karlo. 2019a. *Povijest i ideologija Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije na prijelazu iz Habsburške Monarhije u monarhističku Jugoslaviju*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- DRŽAIĆ, Karlo. 2019b. *Marx, marksizam i hrvatski radnički pokret do 1897*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- DUCANGE, Jean-Numa. 2019. *The French Revolution and Social Democracy: The Transmission of History and its Political Uses in Germany and Austria, 1889-1934*. S francuskog preveo David Broder. Chicago: Haymarket Books.
- FULTON, David Jonathan. 1974. *Croatian Social Democracy and the National Question 1903-1914*. Doctoral dissertation. Indiana University.

- GLOBAČNIK, Matko. 2018. *Hrvatska socijaldemokracija u Prvom svjetskom ratu: u procjepu između marksističkih načela i politike Centralnih sila*. Zagreb: Srednja Europa.
- GROSS, Mirjana. 1952. Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji. *Historijski zbornik* 5/3-4: 311-329.
- GROSS, Mirjana. 1954. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i Narodni pokret 1903. *Historijski zbornik* 7/1-4: 33-84.
- GROSS, Mirjana. 1955. Počeci radničkog pokreta u Zagrebu. *Historijski zbornik* 8/1-4: 1-39.
- GROSS, Mirjana. 1956. Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902. *Historijski zbornik* 9/1-4: 1-29.
- GROSS, Mirjana. 1957a. Historija XIX. i XX. stoljeća na X. međunarodnom kongresu historijskih nauka u Rimu 4.-11. IX. 1955. *Historijski zbornik* 10/1-4: 250-256.
- GROSS, Mirjana (ur.). 1957b. *Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća: izabrani izvori*. Zagreb: Školska knjiga.
- GROSS, Mirjana. 1957c. Borba zagrebačkih radnika za sindikate (1890.-1895.). U *Iz starog i novog Zagreba*, ur. Franjo Buntak, Tomo Čubelić, Lelja Dobronić, Maksimilija Fischer, Vladimir Tkalčić, 238-265. Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- GROSS, Mirjana. 1958. *Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske 1890-1905*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- GROSS, Mirjana. 1959. Socijalna demokracija u Hrvatskoj i politika „novog kursa“. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 2/1: 5-37.
- GROSS, Mirjana. 1965. Razvoj socijalističke ideje u Hrvatskoj 1890-1907. *Putovi revolucije* 5/1:117-130.
- GROSS, Mirjana. 1976. Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do prvog svjetskog rata. *Internationales kulturhistorisches Symposion Mogersdorf* 6/1: 9-20.
- GROSS, Mirjana. 1978. Metodološki problemi strukturalne historije s posebnim obzirom na stupanj razvoja jugoslavenske historije. *Časopis za suvremenu povijest* 10/1: 71-89.
- GROSS, Mirjana. 2001. *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber.
- HOBBSAWM, Eric. 1964. *Labouring Men: Studies in the History of Labour*. New York: Basic Books.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2016. *Mijenjanje sebe same. Preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa.
- KEZIĆ, Valentina. 2020. *Uloga tiska u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije: primjer Radničkog prijatelja (1874.-1875.)*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- KNAPIČ-KRHEN, Cvetka. 1973. Zašto je prestao izlaziti „Radnički prijatelj“. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 6/3: 81-83.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1973. *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira. 1983. *Klasna borba u Virovitici: 1918-1920*. Slavonski Brod: Centar za društvena istraživanja Slavonije i Baranje.

- KORAČ, Vitomir. 1929-1933. *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji: od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine*. Knj. 1-3. Zagreb: Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju.
- LACLAU, Ernesto, Chantal MOUFFE. 2014. *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. 2. izd. London – New York: Verso.
- MARJANOVIĆ, Jovan. 1958. *Nastanak i razvitak radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama: do Prvog svetskog rata*. Beograd: Rad.
- MAŽURAN, Ive (ur.). 1967. *Građa o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867-1894*. Osijek: Historijski arhiv u Osijeku.
- MAŽURAN, Ive. 1969. Prvo radničko društvo u Osijeku. *Materijali naučnog skupa Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama – Osijek 1867*, ur. Zdravko Krnić, 45-78. Slavonski brod: Općinsko vijeće sindikata Jugoslavije Osijek – Historijski institut Slavonije Slavonski Brod.
- NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. 2013. *U skladu s marksizmom ili činjenicama: hrvatska historiografija 1945-1960*. Zagreb: Ibis-grafika.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1960. Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX stoljeća. *Historijski zbornik* 13/2: 5-25.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1973a. Neima na svijetu ljepšega, nego li društveni život!. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 6/3: 20-51.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1973b. Složni – biti ćemo množni!. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 6/3: 3-19.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1973c. Radnički pokret u Hrvatskoj od početaka do 1914. u našoj povijesnoj književnosti: drugi dio. *Časopis za suvremenu povijest* 5/2: 109-133.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1974. Prilozi pitanjima početka radničke i socijalističke štampe u sjevernoj Hrvatskoj (1869-1890.). *Počeci socijalističke štampe na Balkanu. Međunarodni naučni skup posvećen stogodišnjici izlaska „Radenika“*, ur. Milo Popović, 45-84. Beograd: Jugoslavenski institut za novinarstvo.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1982a. Istraživanja radničkog pokreta i drugih povijesnih tema XIX i početka XX stoljeća (do 1918). *Časopis za suvremenu povijest* 14/1: 61-68.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1982b. Radnički pokret u jugoslavenskim zemljama od svojih početaka do 1918/1919. godine (I. dio historije SKJ) i odnos općeg, posebnog i pojedinačnog. *Povijesni prilozi* 1/1: 11-62.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1983a. Zagreb i socijalistički radnički pokret (od sredine XIX st. do stvaranja komunističkog pokreta) u povijesnoj literaturi. *Časopis za suvremenu povijest* 15/3: 3-11.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1983b. Socijalistički radnički pokret u Hrvatskoj do 1918. godine. *Povijesni prilozi* 2/1: 11-62.
- OŠTRIĆ, Vlado. 1986. Odjeci i utjecaj Markovićeve djela u Hrvatskoj i Vojvodini u povodu zbornika „Svetozar Marković, omladina i marksizam“. *Časopis za suvremenu povijest* 18/2: 101-111.
- PEJIĆ, Luka. 2017. Odnos radničkog pokreta i seljaštva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Osijeku i okolici. *Historijski zbornik* 70/2: 411-438.

- PEJIĆ, Luka. 2022. Pregled prvih radničkih borbi na tlu Hrvatske (1869.-1914.). U *Sindikati između rada i kapitala*, ur. Maroje Višić, Miroslav Artić, 221-266. Zagreb: Durieux.
- PEJIĆ, Luka, Ana RAJKOVIĆ. 2019. Historiografski doprinosi proučavanju broskog radničkog pokreta. U *Prilozi za povijest Broda i okolice*, knj. 4, ur. Dinko Župan, 139-156. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- PIJADE, Moša (ur.). 1950. *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije*. Tom 4: *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri: 1892-1919*. Beograd: Istorijsko odeljenje Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije.
- PRIBIĆ, Branka. 1962. Kulturno-prosvjetna djelatnost socijaldemokrata u Hrvatskoj u razdoblju od 1892. do 1907. *Časopis za suvremenu povijest* 1/1-2: 115-137.
- PRIBIĆ, Branka. 1972. Kulturno-prosvjetna djelatnost socijaldemokrata u Hrvatskoj u razdoblju od 1908-1914. *Historijski zbornik* 25-26: 31-73.
- PRIBIĆ, Branka. 1973. Književni prilozi kao sredstvo prosvjećivanja radništva. *Kaj: časopis za kulturu i prosvjetu* 6/3: 69-80.
- RAJKOVIĆ, Ana. 2015. Utjecaj austrijske socijaldemokracije u kontekstu razvoja radničkog pokreta na području Slavonije na prijelazu 19. u 20. stoljeće. *DG Jahrbuch: godišnjak njemačke zajednice* 22: 219-236.
- RAJKOVIĆ, Ana. 2018. Počeci kreiranja anarhističkog narativa u kontekstu slavonskog radničkog pokreta (1881.-1914.). *Historijski zbornik* 71/1: 61-86.
- RAJKOVIĆ, Ana, Tvrtko Jakovina. 2018. *Povijest neostvarenih mogućnosti. Socijaldemokracija i nastanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1918.-1921.)*. Zagreb: Friedrich-Ebert Stiftung, Regionalni ured za Hrvatsku i Sloveniju.
- ŠIDAK, Jaroslav. 1971. O proučavanju radničkog pokreta u hrvatskoj historiografiji nakon 1945. godine. *Historijski zbornik* 24/1: 59-513.
- TODOROVA, Maria. 2020. *The Lost World of Socialists at Europe's Margin: Imagining Utopia, 1870s-1920s*. London – New York – New Delhi – Sydney: Bloomsbury Academic.
- TOMAC, Elza. 1967. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije u aneksionom razdoblju. *Putovi revolucije* 9/1: 27-83.
- TOMAC, Elza. 1972. *Uloga socijaldemokratske stranke u političkom životu Hrvatske: pred prvi svjetski rat*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- VAN GINDERACHTER, Maarten. 2019. *The Everyday Nationalism of Workers: A Social History of Modern Belgium*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- VILAR, Pierre. 1983. Marksistička historija, historija u izgradnji. S francuskog preveo Drago Dujmić. *Časopis za suvremenu povijest* 15/2: 123-151.

Mrežna stranica

House of European History. <https://historia-europa.ep.eu/> (posjet 25. 11. 2022).

The Labour and Social-Democratic Movement in the Works of Mirjana Gross

In this article, the author singles out the historiographic work of Mirjana Gross on the topic of labour and social democratic movements in Croatia in the long nineteenth century, highlighting and separately analyzing the important contributions with regard to theoretical approaches and applied methodologies. The author specifically questions whether Gross applied Marxist concepts in these works and whether they can be considered Marxist historiography. These works are furthermore contextualized within the framework of contemporary Croatian and European historiography. The author concludes that Gross followed the developmental trends of European historiography, that her research was grounded in characteristically Marxist paradigms, and shows how her theoretical understandings shifted in the direction of developed structuralism and post-structuralism. The article provides an overview of Croatian historiography on labour and social democratic movements, and more important recent works of European historiography are considered.

Keywords: Gross, historiography, history of historiography, labor movement, social democracy, Marxism

Ključne riječi: Gross, historiografija, povijest historiografije, radnički pokret, socijaldemokracija, marksizam

Karlo Držaić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
karlo.drzaic@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

54

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Branimir Janković

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

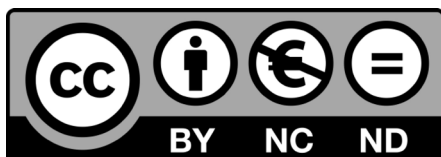
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.